

ОГРАНИЧЕНИЯТА НА УМА – ФАКТОРИ, ОПРЕДЕЛЯЩИ ДОСТОВЕРНОСТТА НА РАЗУЗНАВАТЕЛНИЯ АНАЛИЗ

Вася Василев

THE LIMITATIONS OF THE MIND – FACTORS DETERMINING THE RELIABILITY OF INTELLIGENCE ANALYSIS

Vasya Vasilev

Резюме: Статията прави преглед на най-важните фактори, определени от когнитивната психология, като ограниченията на ума, относно това как хората, дори експертите от разузнавателния анализ, обработват непълна и двусмислена информация по военно-политически въпроси, процеси и явления, за да изготвят преценки и заключения в своите доклади до държавното и военно ръководство, партньорските служби и централите на НАТО и ЕС. Разгледани са специфичните особености, изкривяващи възприемането и интерпретирането на информацията, като за някои от факторите са дадени практически примери и доказателства.

Ключови думи: ограничения на ума: предубеждения, пристрастия, нагласи, разузнавателен анализ

Summary: The article reviews the most important factors identified by cognitive psychology, such as the limitations of the mind, on how people, even experts in intelligence analysis, process incomplete and ambiguous information about military-political issues, processes, and phenomena to make judgments and conclusions in their reports to the state and military leadership, partner services and headquarters of NATO and the EU. The specific features distorting the perception and interpretation of information are examined, and practical examples and evidence are given for some of the factors.

Keywords: limitations of the mind, prejudices, biases, attitudes, intelligence analysis

УВОД

Целта на настоящата статия е да представи в най-общ план как човешкият мисловен процес изгражда свои собствени модели за обработване на информация, които често са причина за допускането на грешки в аналитичния процес – изготвянето на оценки, сценарии, варианти, прогнози и тенденции за развитието на военно-политически

събития, кризи и конфликти. Тези особености на ума е изключително важно да бъдат отчитани в една специфична и чувствителна, от гледна точка на националната, регионална и глобална среда на сигурност дейност, каквато е информационно-аналитичната работата в областта на разузнаването.

Необходимостта от разглеждането на подобни въпроси произтича от нарастващия рисков и конфликтен потенциал в глобален план, ускореното технологично развитие и свързаният с това кумулативен ефект на кибернетичните, информационни и психологически операции за налагане на политическата воля над противника. Не бива да се изключва и въздействието върху обстановката по сигурността не само на „черните“, но и на „сивите лебеди“, съответно рисковите редки, непредвидими и честите събития, които поглъщат голяма част от вниманието и ни въвличат в преразход на ресурси (Слатински, 2022). Във връзка с това все по-сложно става разбирането, оценяването, извличането, синтезирането и прогнозирането от службите за сигурност на достоверна и важна информация за средата на сигурност, която своевременно да бъде предоставена на политико-военното ръководство за вземане на стратегически–отговорни държавни решения и позиции.

Ерозията на международния ред, чиято активна фаза започна с началото (24.02.2022 г.) на т.нар. Специална военна операция на Русия срещу Украйна, предполага противопоставянето между водещи световни и регионални субекти да се разраства. Това ще запази в дългосрочен план **актуалността** на темата за подобряване на разузнавателния анализ чрез усъвършенстване на инструментите, които да подпомагат минимизирането и дори неутрализирането на когнитивните ограничения на човешкия ум.

Важно е анализаторите от разузнаването не само да самоосъзнават и разпознават тези психични препятствия, но и да мислят за изготвяните на тази база на преценки и умозаклучения. В тази връзка разузнавателната общност следва да бъде още по-организирана и съвместно с компетентни национални и съюзни (от НАТО, ЕС и партньорски служби), и научно-професионални съсловия да обсъжда, изследва и разработва процедури за тяхното компенсирание при справяне със сложни военно-политически проблеми.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Какво възприемат хората, колко лесно и как обработват информацията – всичко това е силно повлияно от минал опит, образование, културни ценности, изисквания за изпълнявана роля и организационни норми, както и от спецификата на получаваната информация. По този начин процесът, чрез който анализаторът

възприема света може да се визуализира като обектив, канализиращ/фокусиращ вижданите образи. Във връзка с това все повече нараства необходимостта от повече информация и разбиране на обектива, през който тя преминава. Този обектив е познат с думите – ментални/умствени модели, нагласи, изкривявания, пристрастия или предположения.

Мисленето е процес, възпрепятстван от липсата на съзнателно осъзнаване на работата на собствените ни умове. Много функции, свързани с възприятието, паметта и обработката на информация, се извършват преди и независимо от всякакви съзнателни действия. Когато говорим за подобряване на ума, обикновено имаме предвид придобиването на информация или знания, усъвършенстването на анализа и качеството на писане, организацията на процесите, но не и на неговото действително функциониране.

Мисленето е умение, което може да бъде преподавано и да се подобри с практиката. Повечето хора постигат поне минимално приемливо ниво на анализиране, с малко съзнателни усилия, след завършването на образованието си. С много упорита работа те могат да постигнат съвършено ниво.

Един от ключовете към успешното учене е мотивацията. Някои от най-добрите анализатори развиват уменията си, вследствие на преживян аналитичен провал още в началото на кариерата. Неуспехът ги мотивира да бъдат по-самосъзнателни за това как правят анализи и да изострят мисленето си.

Умът не може да се справи директно със сложността на света. По-скоро ние конструираме опростен мисловен модел на реалността и след това работим с този модел. Ние се държим рационално в рамките на нашия умствен модел, но той не винаги е добре адаптиран към реалния свят (March, 1988). Много психологически изследвания върху възприятието, паметта, вниманието, обхватът и капацитетът за разсъждение, документират ограниченията в нашата „умствена машина” (Simon, 1957).

Хората изграждат своя версия на „реалността“ на основата на информацията, предоставена от сетивата, но този сензорен вход е медитиран от сложни психични процеси, които определят коя информация да се разглежда, как е организирана и значението, което ѝ се приписва. Анализаторите трябва да разбират себе си преди да могат да разберат другите. Нагласите и менталните модели са неизбежни. Те по същество са дестилация на всичко, което смятаме, че знаем по дадена тема. Проблемът е как да се гарантира, че умът остава отворен за алтернативни тълкувания в един бързо променящ се свят.

Процесът на **човешкото възприятие** е изпълнен с много клопки, тъй като то конструира, а не записва „реалността“. Това е процес на

заклучение, при който хората изграждат своя собствена версия на действителността, въз основа на информация от петте сетива. Проведени са много експерименти, за да се покаже изключителната степен, до която възприеманата информация зависи от предположенията и предубежденията на наблюдателя. В този смисъл ние сме склонни да възприемаме това, което очакваме да възприемем, т.е. опитът да бъдеш обективен не е гарантиран.

Анализаторите, например, имат набор от предположения и очаквания относно мотивацията на хората, на лидерите и на процесите за управление в държавите. Във връзка с това военно-политическите събитията, съответстващи на тези очаквания, се възприемат и обработват лесно, докато тези, които противоречат на преобладаващите ни очаквания, сме склонни да игнорираме или да възприемаме изкривено. Разбира се, това е подсъзнателен или предсъзнателен процес.

Характеристики на възприятието (Donald et al., 1982):

- мисловните настройки са склонни бързо да се формират, но са устойчиви на промяна. Въсщност след като анализаторът е формирал образ, развил е мислене или очакване по отношение на изследваните обществено-политически процеси или явления – това обуславя бъдещите му възприятия за тях, което е основа за друга характеристика на възприятието;

- новата информация се асимилира със съществуващите в паметта ни възприятия.

Този принцип обяснява защо постепенната еволюционна промяна често остава незабелязана. Той също така обяснява феномена, че анализатор, отскоро назначен да работи по военно-политическа тема на дадена държава, може да генерира точни прозрения, пренебрегнати от негов опитен колега, работил по същия проблем в продължение на 10 години. Тази тенденция за асимилиране на нови данни във вече съществуващи възприятия е по-голяма – колкото по-двусмислена е информацията, толкова е по-уверен анализаторът във валидността на неговия субективен образ.

Един от най-трудните ментални постижения е позната база данни да се реорганизира с цел възприемането ѝ от различна гледна точка, а това се изисква от анализаторите постоянно да го правят. За да се разбере от тях международната обстановка, те трябва да вникнат в ситуацията, каквато изглежда от противоположните сили и непрекъснато да сравняват гледните точки, докато осъзнаят как всяка страна интерпретира текущата поредица от взаимодействия. След като събитията се възприемат по един начин, естествена е съпротивата към други гледни точки.

Ранното, но неправилно впечатление, има тенденция да се запази, и в тази връзка количеството на аргументите, необходимо за обезсилване на хипотезата, трябва да е значително по-голямо от тази за създаване на първоначалната интерпретация.

Хората формират впечатления въз основа на много малко информация, но веднъж формирани, те не ги отхвърлят и променят, освен, ако не получат доста солидни доказателства. Анализаторите биха могли да ограничат неблагоприятно въздействие на тази тенденция върху средата на сигурност, като отлагат решението за възможно най-дълго време, докато получават новата информация.

Фактите и данните, които се съхраняват или извличат в и от нашата **памет** също влияят на резултата от анализа на политическите, икономически, социални и военни процеси и явления. Най-важните и най-добре документирани нейни функции от науката са съхраняването на информацията в сензорната, краткосрочната и дългосрочната памет (Lindsay & Norman, 1977). Всеки човек се различава по отношение на формата, продължителността, количеството и капацитета за обработката ѝ. Съществува механизъм на паметта, който ръководи взаимодействието между различните елементи на тази система.

Сензорната информация се съхранява за няколко десети от секундата след като тя е получена от сетивните органи. Визуалната следа обикновено се запазва около една четвърт от секундата. Не е възможно времето ѝ за съхранение да се разшири съзнателно – нейната функция е да се даде възможност на мозъка да обработи сензорното събитие за по-дълго време от продължителността му, предавайки я в краткосрочната памет. Там информацията отново се задържа само за малък период от време – няколко секунди или минути, в очакване за по-нататъшна обработка. Докато сензорната памет съхранява цялото изображение, то краткосрочната запазва само неговата интерпретация.

Основна характеристика на **краткосрочната** памет е сериозното ограничение на нейния капацитет. Това налага изборно концентриране на вниманието върху запомнянето, тълкуването или вземането на бележки от информацията. Ограниченото количество информация, задържана в краткосрочната памет, е физиологично и засега няма открити способности за преодоляването ѝ.

Част от информацията, запазена в краткосрочната памет, се обработва в **дългосрочната**. Тази информация за минали преживявания се съхранява в ума, но за разлика от незабавното припомняне на текущата информация, извличането от дългосрочната памет е непряко и понякога трудоемко.

Загуба на детайл е основата за селективното възприятие. Това налага ограничения на следващите етапи на анализ при изследване, например на военно-политически процеси. Хората никога не могат да

върнат мислите си към това, което всъщност е било на съхранение в сензорната или краткосрочна памет. Те имат възможност само да извлекат своята интерпретация от дългосрочната памет. В нея няма ограничения за натрупваното количество информация – трудността идва при нейната обработка и извличане.

Общата система на паметта включва и други характеристики. Някои умствени процеси трябва да определят каква информацията се предава между компонентите ѝ, да решат как да се търси в базата данни на дългосрочната памет и да преценят доколко е продуктивно да оценяват уместността на извлечената информация и потенциално на противоречивите данни.

Що се отнася до *организацията на дългосрочната памет* отдавна е известно, че мозъкът се състои от приблизително 10 милиарда неврона, като всеки е аналог на компютърен чип, способен да съхранява информация. Спомените се съхраняват като модели на връзките между невроните. Паметта записва цял живот опит и мисли. Докато четете тази статия, преживяването всъщност причинява физически промени в мозъка ви. „За броени секунди се образуват нови вериги, които могат да променят завинаги начина, по който мислите за света“ (Johnson, 1992, p. xi.).

След като хората започнат да мислят за проблем по един начин, едни и същи ментални вериги или пътища се активират и укрепват всеки път, когато мислят за него. Това улеснява извличането на информация, тъй като тези пътища се превръщат в умствени коловози, които правят трудно реорганизирането на мисленето от различна гледна точка. Ако информацията не се вписва в това, което хората знаят или смятат, че знаят, те изпитват големи затруднения при обработката ѝ.

Фактор за прехвърляне на информация от краткосрочната в дългосрочната памет е развитието на асоциации между новата информация и схемите, които вече са налични в паметта. Процесите обаче в паметта работят с обобщени категории. Ако хора нямат подходяща категория за политически или друг процес, е малко вероятно да го възприемат, съхраняват или извлекат от паметта по-късно. Ако категориите са начертани неправилно, хората вероятно ще възприемат и запомнят нещата неточно, което води до грешки в оценките и в прогнозите за обществените явления.

Анализаторите често получават нова информация, която логично трябва да ги накара да преоценят достоверността или значението на предишната. За съжаление, спомените рядко се реорганизируют в отговор на новата информация. Конструирането на нови модели често изисква отучване на съществуващите, а това е изключително трудно. Винаги е по-лесно да научиш нов навик, отколкото да се отучиш от

стар. Структурите в дългосрочната памет, които са толкова важни за ефективния политико-военен анализ, са и основния източник на инерция в разпознаването и адаптирането към променящата се среда на сигурност.

Значителна част от изследванията в психологията по отношение вземането на решения се основават на предпоставката, че **когнитивните изкривявания** карат хората/анализаторите да използват различни опростяващи стратегии и правила за облекчаване тежестта на умствената обработка на информация (военно-политическа). Те често са полезни за справяне със сложността и неяснотата, но водят до погрешни преценки.

Важно е обаче културните, организационните или в резултат на личен интерес изкривявания, да се разграничат от когнитивните, които са подсъзнателни психически процеси за обработка на информация. Те са подобни на оптичните отклонения, като осъзнаването им не води до по-точно възприятие. Следователно са изключително трудни за преодоляване и влияят на оценката на доказателствата, възприемането на причината и следствието, оценката на вероятностите и ретроспективната оценка на разузнавателните доклади.

Оценката на доказателствата е важен компонент в анализа на военно-политическите процеси и явления, но тяхното разчитане и тълкуване се влияе от различни фактори: яркост на детайлите; липса на аргументи; свръхчувствителност към последователността на данните; достоверност; устойчивост към дискредитирането.

Представяната в *ярки и конкретни детайли* информация често има неоправдано въздействие и анализаторите са склонни да пренебрегват бледата и абстрактната, която може да има по-голяма доказателствена стойност. Информацията, възприемана директно със собствените уши или очи, има по-голямо въздействие от получената втора ръка, която може да има по-голяма доказателствена стойност. Историите на случаи и анекдоти също имат по-голямо въздействие от по-информативните, но абстрактни данни. Събития, които хората преживяват лично, също са по-запомнящи от прочетените. Доказателства от типа „една жена каза“ рядко заслужават доказателствена стойност.

Основна характеристика при разузнавателния анализ е честата *липса на доказателства* за изградените хипотези, по отношение на вземането на решения от държавното и военно ръководство. Анализаторите трябва да могат да оценят потенциалното въздействие на липсващите данни и да коригират тяхната преценка. Тези проблеми до известна степен се решават с помощта на „дървото на грешките“ (Fischhoff, Slovic & Lichtenstein, 1978), използвано за изследване на проблемите на сложните системи. Липсата на данни е нещо нормално, но по-трудно е да се разпознае отсъствието на важна информация –

преценка, доколко липсата ѝ е индикатор за необичайна активност или бездействие.

Последователността в модела на доказателствата помага на увереността ни в преценките. Тя обаче може да бъде измамна, защото при сложни военно-политически ситуации често, за да бъде потвърдена основната теза, оценка, извод или тенденция, информацията се извлича от много малка или предубедена извадка от сведения, особено, ако те изглеждат последователни. В подобни случаи по-скоро се търси, разчита и има илюзия за валидност, като не се отчита ниската представителност на подобни ограничени данни. Тази *свръхчувствителност към последователността на твърде много малките доказателства* се нарича „законът на малките числа“ (пародия на „законът на големите числа“), което означава, че интуитивно правим грешка да третираме тези извадки като за големи (Tversky & Kahneman, 1974, pp. 1125-1126). Във връзка с това доверието в преценките, базирани на малки доказателства, трябва да бъде ниско, независимо от последователността на информацията.

Какви са проблемите при *справяне с доказателства с несигурна точност*? Има много причини, поради които информация често не е толкова точна поради: неразбиране, погрешно възприемане или притежаване само на част от историята; пристрастие към крайния източник; изкривяване във веригата от подизточник през източник, оперативен работник и т.н. до анализатор; отклонения в схващането от анализатора. Освен това голяма част от доказателствата, които анализаторите използват при провеждането на анализ, са извлечени от паметта, но те често не могат да си спомнят дори източника на информация. Като допълнение човешкият ум изпитва затруднения да се справя със сложни вероятностни връзки, така че се използват прости правила, които намаляват тежестта на обработката на такава информация. Анализаторите често вземат прости решения в посока „да“ или „не“ (Gettys, et al., 1973, pp. 365-366).

На практика животът наистина не е толкова прост. Анализаторите трябва да разгледат много доказателства с различна степен на достоверност и надеждност на източника, свързани по сложни степени на вероятност с няколко потенциални резултата. Ясно е, че човек не може да направи точни математически изчисления, които да вземат предвид всички връзки и зависимости. Когато правим интуитивни преценки ние несъзнателно търсим преки пътища за сортиране и те включват известна степен на игнориране на несигурността. Изглежда, че анализаторът може да направи малко по въпроса - да разбие военно-политическия, икономическия или социален проблем, по начин, който му позволява да присвои вероятности на компонентите информация, и тогава да използва математически апарат за интегрирането им.

И не на последно място неяснотата на повечето военно-политически ситуации от реалния свят допринася за *устойчивостта на впечатленията въпреки дискредитираността на доказателствата*. Рядко обаче те са изцяло дискредитирани, колкото се постига в експериментална лаборатория.

Разбирането на проблемите, свързани с *изкривяванията на възприемането на причината и следствието*, са необходими, за да се обясни миналото, да се разбере настоящето и да се оцени бъдещето. Тези ситуации често са предубедени от фактори, над които хората упражняват малък съзнателен контрол, а това влияе върху много видове преценки, направени от анализаторите на разузнаването.

Хората надценяват степента, в която другите държави следват последователен, координиран, рационален план и така надценяват способността си да предсказват бъдещи събития в тези страни. Склонни са да приемат, че причините са подобни на техните последици, и в този смисъл всеизвестно е вярването, че големите последици имат големи причини. Често се възприемат и връзки, които в действителност не съществуват, защото няма интуитивно разбиране за видовете и количеството информация, необходима за доказването им.

Доминиращият подход в разузнавателния анализ при изследване на причинно-следствени връзки на военно-политически явления и процеси е този на историка, а не на учения, което създава пречки пред точността на изводите. Историкът обикновено наблюдава само един случай, а не модел. Историята предлага богатата сложност от наблюдения, което помага да се използва въображение за конструиране на последователност от фрагменти от данни.

Анализаторът от разузнаването, използващ историческия подход по същество е разказвач. Той изгражда сюжет от предишни събития, които диктуват възможния край на недовършената история. Разбира се, анализаторът не подготвя художествена творба. Има ограничения върху въображението на анализатора, по които наличните данни могат да бъдат организирани, за да се разкаже смислена история, а това е принципът на съгласуваност – да се формира логично и последователно с наличните доказателства. Именно използването на съгласуваност, а не на научно наблюдение за преценка на истината води до пристрастия, които влияят до известна степен на всички анализатори при тяхната преценка и изводи (Walsh, 1967, p. 61).

Изкривяванията в търсенето на съгласуваност в причинно-следствения анализ е едно от отклоненията в дейността на анализаторите. Съгласуваността предполага ред, така че е естествено да се подреждат наблюденията в модели и взаимоотношения. Ако няма очевиден модел, първата мисъл е, че ни липсва разбиране по изследвания военно-политически проблем и това е случайно явление,

което няма причина и цел. Обикновено идеята за случайност не се приема. Дори играчите на зарове се държат така, сякаш упражняват известен контрол върху резултата от хвърлянето. Разпространението на думата „защото“ в ежедневието език отразява човешката тенденция на стремеж да се идентифицират причините (Langer, 1977).

Има множество примери, които показват, че във военните и външните работи, където моделите са най-трудни за разбиране, може да има много събития, за които няма валидни причинно-следствени обяснения. Това се отразява на предвидимостта на явленията и предполага ограничения в логиката при анализаторите на разузнаването.

Подобни са *менталните изкривявания на анализаторите, основани на разбирането, че действията на други правителства (или терористични групировки) са умишлен резултат от централизирано управление и планиране*. Повечето хора не са склонни да възприемат, че малките причини водят до големи последици за събитията. Вместо това се виждат координирани действия, планове и конспирации (Jervis, 1976, p. 320). Така анализаторите надценяват степента, до която други страни преследват последователна, рационална политика, максимизираща целта, защото тя им дава логични обяснения. Това пристрастие кара дори политиците да надценяват предвидимостта за бъдещи процеси в други държави.

Особено трудно е да се включат произволни и непредвидими елементи в последователен разказ, защото рядко са налични доказателства за съвременен документирани. Пълната картина става достъпна само в историческа перспектива, след като мемоарите са написани и са публикувани държавните архивни документи.

Сходство на причината и следствието

Тежките неща издават силни звуци, изящните се движат изящно, големите животни оставят големи следи. Когато се занимаваме с физични свойства, такива изводи като цяло са правилни. В тази посока са склонни да разсъждават и анализаторите при обстоятелства от военно-политически характер, за които този извод е невалиден.

Такова съответствие между причина и следствие прави повече логичен, убедителен и по-последователен разказа, но има малко основание за очакване изводите да съответстват на политическите, икономическите и социални факти. Ако малки причини като грешки, злополуки или аномално човешко поведение имат големи ефекти, тогава внушението следва, че големите събития се случват по-скоро по безсмислени или произволни поводи, отколкото от целенасочени действия.

При изследването на причинно-следствените връзки анализаторите обикновено конструират подобни обяснения, като

приписват събитията на предвидими сили, а не на човешка слабост, объркване или непреднамерено поведение.

Вътрешни срещу външни причини за поведение

Вътрешните причини за поведение включват нагласите, вярванията, физическите и психичните особености на личността. Външните – това са стимулите и ограниченията, изискванията за ролята, социалният натиск или други сили, върху които индивидът има малък контрол. Основна грешка, допускана при преценката на причините за поведението, е да се надценява ролята на вътрешните фактори и да се подценяват външните. Тази тенденция е демонстрирана в много експерименти, при доста различни обстоятелства и често се наблюдава при дипломатически и военни взаимодействия (Ross, 1977, p. 184).

Хората знаят много повече за себе си и имат детайлна осведоменост за историята на собствените си действия. Това обаче контрастира с липсата на подробни познания за миналото поведение на друг човек (правителство). Наблюдателят е склонен да се съсредоточи върху това как поведението на изследвания обект се сравнява с другите в подобни обстоятелства. Тази разлика във вида и количеството информация, достъпна за участниците и наблюдателите, се отнася както за правителствата, така и за хората (Heradstveit, 1979, p. 25).

Понякога специалистите стават толкова дълбоко потопени в делата на страната, която анализират, че започват да приемат перспективите и пристрастията на лидерите ѝ. По време на Студената война е имало постоянна разлика между специалистите на Централното разузнавателно управление на САЩ по съветските и китайските дела, когато са разглеждали отношенията им. През 1969 г. при оценка на граничните сблъсъци анализаторите по СССР са твърдели, че действията на Китай са били провокативни. Експертите по китайските въпроси приемали обратния възглед (Heuer, 1999).

С други думи, анализаторите приемат същата пристрастна гледна точка, като лидерите на държавата, с която най-много са запознати.

Като общо правило, предубеденото приписване на причинно-следствената връзка помага за повишаване на недоверието и неразбирането между хората и между държавите. Ние имаме доста различни възприятия за причините за поведението на другите.

Лицата и правителствата са склонни да надценяват собственото си значение и степента, до която успешно влияят върху поведението на другите. Това се случва, защото човек до голяма степен е толкова запознат със собствените си усилия да повлияе на друг, но е много по-малко информиран за други фактори, които могат да въздействат в тази посока.

Много проучвания и лабораторни експерименти показват, че хората като цяло възприемат собствените си действия като причина за успехите си, но не и за своите неуспехи. Аналогично и правителствата също са склонни да надценяват собственото си значение по отношение влияние върху действията и позициите на другите. В тази връзка те понякога не успяват да разпознаят, че реакциите на страните, които изглеждат насочени към тях, всъщност са непреднамерени следствия на решения, взети по други причини.

Неточното възприемане на зависимостите (корелацията) води до неточно възприемане на причината и следствието. Преценките за зависимостите са фундаментални за всеки разузнавателен анализ на военно-политически явления и процеси. Предположенията, че: влошаването на икономическите условия водят до засилена политическа активност на опозиционните партии; вътрешните проблеми могат да доведат до чужд авантюризъм; военното управление води до разпадане на демократичните институции; преговорите са по-успешни, когато се водят от позиция на силата – са въз основа на интуитивни преценки за корелацията между тези променливи. В много случаи те са правилни, но рядко се проверяват чрез системно наблюдение и статистически анализ.

Голяма част от анализите на разузнаването се основават на здрав разум за това как хората и правителствата обикновено се държат. Проблемът е, че държавните ръководства притежават страхотна възможност за обясняване или оправдаване на различни действия. Илюзорната корелация възниква, когато хората възприемат връзка, която всъщност не съществува, и в същото време нямат интуитивно разбиране за това каква информация наистина е необходима за оценяването на връзката между две събития или две променливи.

Изкривяванията в оценката на вероятностите съпътстват често анализаторите при изготвянето на груби преценки във военно-политическата сфера. Те обикновено разчитат на едно от няколко опростени основни правила, които значително облекчават тежестта на вземането на решения. Използвайки правилото за „наличност“, те оценяват вероятността на събитието с лекотата, с която могат да си представят съответните случаи, които лесно запомнят. Със стратегията за „закотвяне“ експертите избират някаква естествена отправна точка на първо приближение и тогава коригират преценката, въз основа на допълнителна информация или анализ.

Обикновено първоначалната преценка не се коригира достатъчно. Изрази като „възможно“ и „вероятно“ са често срещан източник на неясноти, което улеснява получателя на доклада (държавното ръководство) да го интерпретира като съответстващ на собствените му предубеждения.

Едно от изкривяванията в оценката на вероятностите е известно като *правилото за наличност*. В този контекст то се отнася до въображаемостта или възможността за извличане от паметта. Психолозите са доказали, че хората несъзнателно използват два начина за преценка на вероятността на събитието – лекотата, с която си представят релевантни случаи и техния брой. (Tversky and Kahneman, 1973, pp. 207-208). Обикновено това работи доста добре – ако едно нещо наистина се случва по-често от друго, следователно е по-вероятно.

Често обаче хората, в т.ч. и анализаторите се заблуждават, когато лекотата, с която нещата им идват на ум, е повлияна от фактори несвързани с тяхната вероятност. Способността да си припомним случаи се повлиява от това колко скоро те са се случили, дали сме участвали и доколко запомнящи са те. Тези и други фактори, които влияят на преценката, не винаги са свързани с истинската вероятност на събитието.

Когато специалистите правят бързи преценки, без наистина да анализират ситуацията, те вероятно ще бъдат повлияни от пристрастието към наличността. Колкото повече бъдещ сценарий съответства на опита на човек, толкова по-лесно е да си го представи и той да изглежда по-вероятен. Политиците, които нямат време или достъп до доказателства, за да навлизат в подробности, непременно използват преки пътища, като правилото за наличност, за правене на изводи относно вероятността.

Много събития, които вълнуват анализаторите, се възприемат за толкова уникални, че миналата история не изглежда да има отношение към оценката на тяхната вероятност. Мислейки за тях те често изграждат сценарии, т.е. истории, които водят от настоящата ситуация до целевото събитие. Правдоподобността на сценариите, които идват на ум, или трудността при създаването им, служат като улики за вероятността от събитието. Ако не ви хрумне разумен сценарий, събитието се счита за невъзможно или много малко вероятно. Ако няколко сценария лесно идват на ум или единият от тях е особено убедителен, въпросното събитие изглежда вероятно. Ако актът на конструирането на сценарий за евентуално бъдещо събитие го прави по-лесно представим, това увеличава неговата вероятност. На хората е трудно да направят друго, тъй като това спестява време, особено когато по-подробен анализ е неоправдан или неосъществим.

Друга стратегия, която хората използват интуитивно и несъзнателно, за да опростят задача по вземане на преценки, се нарича *закотвяне*. Някаква естествена отправна точка, може би от предишен анализ по същата тема, се използва като първо приближение към желана преценка. След това тя се коригира въз основа на допълнителна

информация или анализ. Обикновено обаче началната точка служи като котва, което намалява количеството корекция, така че крайната оценка остава по-близо до началната точка, отколкото би трябвало да бъде.

Една техника за избягване на пристрастията при закотвяне може да бъде игнорирането на по-ранни собствени или чужди преценки и преосмисляне на проблема от нула. С други думи, съзнателно избягвайте всякакви предварителни преценки като отправна точка, въпреки, че няма експериментални доказателства, които да покажат, че това е възможно или работи, но си струва да се опита.

Изразяване на несигурност

Вероятностите могат да бъдат изразени по два начина. Статистическите се основават на емпирични доказателства относно честотата на повторение на военно-политическото събитие. Повечето разузнавателни преценки обаче се занимават с единствени по рода си ситуации, за които е невъзможно да се определи статистическа вероятност. Другият често използван подход в анализа е да се направи преценка за субективна вероятност или възможност. Такава преценка е изразяване на личното убеждение на анализатора, че определено обяснение или оценка е правилна.

Вербалните изрази на несигурност – като „възможно“, „вероятно“, „малко вероятно“ и „може“ – са форма на субективна преценка, но те отдавна са признати като източници на неясноти и недоразумение. За да се изразят ясно анализаторите трябва да се научат рутинно да съобщават несигурността, използвайки езика на числовите съотношения на вероятността. Сами по себе си тези изрази нямат ясно значение. Читателят или слушателят ги изпълва със смисъл единствено чрез контекста.

Когато заключенията на разузнаването са формулирани двусмислено, читателската интерпретация на анализа ще бъде предубедена в полза на това, в което читателят вече вярва. Поради тази причина много от потребители на крайния разузнавателен продукт казват, че не научават много от предоставяните им доклади.

Това явление е лесно да се демонстрира в курсове за обучение за анализатори. Дайте на обучаемите кратък разузнавателен доклад, накарайте ги да подчертаят всички изрази на несигурност, след това да изразят своето разбиране, като над всеки от тях напишат числената вероятност предвидена от автора. Това е отлично учебно изживяване, тъй като разликите между обучаемите по разбирането на доклада обикновено са доста големи.

Основното е, че разузнавателният доклад може да няма въздействие върху читателя, ако е изготвен с толкова двусмислен език, който лесно може да се интерпретира в съответствие с неговите предубеждения. Неяснотата може да бъде особено обезпокоителна,

когато се работи с опасности с ниска вероятност и голямо въздействие, срещу които политиците може да пожелаят да правят планове за извънредни ситуации.

Друга потенциална неяснота е думата „понастоящем”. Съкращаването на времевата рамка за прогнозиране намалява вероятността, но може да не намали необходимостта от превантивни мерки или планиране при извънредни ситуации. Политическо, икономическо, военно или социално събитие, за което времето е непредвидимо, може „понастоящем” да има само 5% вероятност да се случи през следващия месец, но 60% вероятност, ако времевата рамка се удължи до една година (5% на месец за 12 месеца).

Как анализаторите могат да изразят несигурност, без да са наясно колко сигурни са те? Поставянето на числов класификатор (коефициент или процент) в скоби след фразата, изразяващ степента на несигурност, е подходящо средство за избягване на неправилно тълкуване.

Оценяване вероятността на сценарий

Анализаторите понякога представят преценки под формата на сценарий – поредица от събития, водещи до очакван резултат. Има доказателства, че преценките относно вероятността за сценарий се влияят от количеството и естеството на детайлите в него по начин, който не е свързан с реалното му осъществяване.

Сценарият се състои от няколко събития, свързани помежду си в разказно описание. За да се изчисли математически вероятността му, правилната процедура е да се умножат вероятностите на всяко индивидуално събитие. По този начин за сценарий с три събития, всеки от който ще възникне със 70% сигурност, неговата вероятност е $70\% \times 70\% \times 70\%$, т.е. малко над 34%. При добавяне на четвърто събитие с вероятност 70%, то общата за сценария вероятност ще се намали до 24%.

Когато се използва стратегията за осредняване много вероятните събития в сценария компенсират по-малко вероятните. При тази ситуация към сценария могат да бъдат добавени допълнителни подробности, които да са толкова правдоподобни, че да увеличат възприеманата му вероятност. (Slovic et al., 1976, pp. 177-178).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Анализът на разузнавателна информация по военно-политически въпроси може да бъде подобрен. Разгледаните в статията фактори, които влияят на експертите – анализатори при тяхната преценка и заключения, не могат да гарантират достоверна и пълна информация. В ежедневната дейност те трябва задължително да се отчитат, за да се избягват бъдещи неуспехи в разузнаването. Взети заедно обаче

обсъжданите тук проблеми, със сигурност могат да бъдат подобрили чрез използване инструментите и техниките на структурирания анализ.

ЛИТЕРАТУРА:

- Слатински, Н. (2022). Интегративна схема на някои ключови понятия от науката за сигурността. *Сигурност и отбрана*, (1), 15–30. <https://institute.nvu.bg/sites/default/files/sc-journal/year-2022-1/issue-1.html> // Slatinski, N. (2022). Integrativna shema na nyakoi klyuchovi ponyatiya ot naukata za sigurnost. *Sigurnost i otbrana*, (1), 15–30. <https://institute.nvu.bg/sites/default/files/sc-journal/year-2022-1/issue-1.html>
- Daniel, D., Herbig, K., et al. (1982). Cognitive Factors in Deception and Counterdeception. *Strategic Military Deception*. Pergamon Press. <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-027219-1.50007-X>
- Fischhoff, B., Slovic, P., & Lichtenstein, S. (1978). Fault trees: Sensitivity of estimated failure probabilities to problem representation. *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance*, 4 (2), 330–344. <https://doi.org/10.1037/0096-1523.4.2.330>
- Gettys, C., Kelly III, C., & Peterson, C. (1973). *The Best Guess Hypothesis in Multistage Inference*, 10(3), 365-373. *Organizational Behavior and Human Performance*. [https://doi.org/10.1016/0030-5073\(73\)90024-X](https://doi.org/10.1016/0030-5073(73)90024-X)
- Heradstveit, D., (1979). *The Arab-Israeli Conflict: Psychological Obstacles to Peace*, 25. Oslo: Universitetsforlaget.
- Heuer, Jr., R. (1999). *Psychology of Intelligence Analysis*, 137. Pherson Associates, LLC
- Jervis, R. (1976). *Perception and Misperception in International Politics*. 320. NJ: Princeton University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctvc77bx3>
- Johnson, G. (1992). *In the Palaces of Memory: How We Build the Worlds Inside Our Heads*, p. xi. Vintage Books.
- Langer, E. J. (1977). The Psychology of Chance. *Journal for the Theory of Social Behavior*, 7(2), 185-203. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5914.1977.tb00384.x>
- Lindsay, P., & Norman, D. (1977). *Human Information Processing*. New York: Academic Press.
- March, J. G. (1988). BOUNDED RATIONALITY, AMBIGUITY, AND THE ENGINEERING OF CHOICE. In D. E. Bell, H. Raiffa, & A. Tversky (Eds.), *Decision Making: Descriptive, Normative, and Prescriptive Interactions* (pp. 33–57). chapter, Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511598951.004>
- Ross, L. (1977). The Intuitive Psychologist and his Shortcomings: Distortions in the Attribution Process. *Advances in Experimental*

- Social Psychology*, 10, 173-220. [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(08\)60357-3](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(08)60357-3)
- Simon, H. (1957). *Models of Man*. The MIT Press.
- Slovic, P., Fischhoff, B., & Lichtenstein, S. (1976). Cognitive Processes and Societal Risk Taking. In Jungermann, H., De Zeeuw, G. (Eds.) *Decision Making and Change in Human Affairs. Theory and Decision Library*, (pp. 7–36). Springer, Dordrecht. https://doi.org/10.1007/978-94-010-1276-8_2
- Tversky, A., & Kahneman, D. (1973). Availability: A Heuristic for Judging Frequency and Probability. *Cognitive Psychology*, 5(2), 207-232. [https://doi.org/10.1016/0010-0285\(73\)90033-9](https://doi.org/10.1016/0010-0285(73)90033-9)
- Tversky, A., & Kahneman, D. (1974). Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases. *Science*, 185 (4157), 1124-1131. <https://www.science.org/doi/10.1126/science.185.4157.1124>
- Walsh, W. (1967). *Philosophy of History: An Introduction*, 61. New York: Harper and Row.